

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI**

Əlyazması hüququnda

KƏMALƏ FƏRRUX QIZI RUİNTƏN

**QAFQAZ REGIONU İRANIN KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏ**

İxtisas: 5901.01 – “Beynəlxalq münasibətlər”

**Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ-2014

İş Bakı Slavyan Universitetinin “Ölkəşünaslıq” elmi-tədqiqat laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: tarix elmləri doktoru, professor
M.C.Qasımlı

Rəsmi opponentlər: siyasi elmlər doktoru
R.M.Sevdimaliyev

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
S.S.Həmidov

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin “Diplomatiya və müasir integrasiya prosesləri” kafedrası

Müdafiə “_28_”_03_ 2014-cü ildə saat “_____” da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 02. 101 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ.1001. Bakı şəhəri, Lermontov küçəsi, 74.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

FD 02. 101 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

S.İ.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Müəyyən dövrlərdə beynəlxalq münasibətlərin mürəkkəb problemlərindən biri olmuş Qafqaz mövzusu XX əsrin sonlarında dünyanın siyasi quruluşunun dəyişikliklərə məruz qalması ilə yenidən aktuallaşdı. Rusiyanın mövqeyinin zəifləməsi və regionun nəzarətdən çıxması digər güc mərkəzlərinin Qafqazda mövqeyinin güclənməsi üçün şərait yaratdı, regionda maraqlar toqquşdu. Qeyd edək ki, Qafqaz özünün geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi mövqeyinə görə siyasi, iqtisadi və hərbi proseslərin həyata keçirilməsi baxımından əlverişli məkandır. Qafqazda şərait regional və böyük dövlətlərin siyasətinə təsir edə biləcək gücə malik olmaqla dünya siyasətinin bir hissəsini təşkil edir. Ulu öndər Heydər Əliyevin sözlərilə desək, cahanda sülhün bir hissəsi Qafqazdadır¹.

İşi aktual edən digər bir məsələ onun özünün xüsusi xarici siyasətilə seçilən, nüvə silahı əldə etməyə cəhd göstərməkdə və terroru dəstəkləməkdə ittiham edilərək beynəlxalq təhlükəsizliyə əsas hədələrdən biri olaraq son illər beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olan İran İslam Respublikası (İİR) ilə bağlı olmasıdır.

İşi aktual edən məsələlərdən biri də tədqiqatın kütləvi informasiya vasitələri (KİV) əsasında aparılmasıdır. Məlumdur ki, müasir dünyada dövlətlər öz xarici siyasət məqsədlərinə çatmaq üçün ənənəvi diplomatiya ilə yanaşı mühüm tamamlayıcı komponent olaraq ictimai diplomatiyadan istifadə edirlər. İctimai diplomatiyanın əsasını isə “yumşaq güc” təşkil edir. “Yumşaq güc” hesab edilən informasiya ənənəvi və material “sərt gücdən” daha prioritet və təsiredici hesab edilir. KİV ictimai diplomatiyanın məqsədlərinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri, “yumşaq gücün” isə əsas alətidir. KİV həmçinin, dövlətlər arasında beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasına təsir etmək qüdrətinə malikdir.

Bu baxımdan Qafqaz regionunda İİR-in mövqeyinin və siyasətinin bu ölkənin KİV-lərində əks olunmasının araşdırılması probleminin aktuallığının səbəblərini aşağıda göstərilən müddəalarla ifadə etmək olar:

- Yeni siyasi şəraitdə Qafqaz regionunun geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi əhəmiyyətinin artması. Regional və qeyri-regional aktorların regionda maraqlarının toqquşması;
- Yeni siyasi sistemin yarandığı dövrdən bu günədək Qafqazda baş verən siyasi proseslərin araşdırılmasına yaranmış zərurət;
- Yeni siyasi sistemin yaranması ilə nüfuzlu regional aktor olan İİR-in xarici, o cümlədən Qafqaz siyasətində baş verən dəyişiklikləri araşdırmaq;

¹ Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cildə. 23-cü kitab. Bakı, Azər nəşr, 2008, s.17.

- İİR-in Qafqaz siyasətinin formalaşmasına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək;

- İİR KİV-lərində Azərbaycan Respublikasına qarşı yönəlmiş qərəzli informasiyaların səbəblərini və məqsədini araşdırmaq;

- İİR-in islam dövləti olması və özünü “bütün dünya müsəlmanları”nın himayədarı olaraq təqdim etməsi müqabilində müsəlmanlar yaşayan Azərbaycan Respublikasının maraqlarına zidd olaraq Ermənistan ilə sıx əməkdaşlığının səbəblərini və köklərini təqdim etmək;

- İİR-in Xəzər dənizinin hüquqi statusuna dair mövqeyini və Qafqaz regionunda həyata keçirilən neft layihələrinə münasibətini araşdırmaq;

- Bu problem indiyədək Azərbaycan siyasətşünaslığında xüsusi tədqiqat obyektı olmadığından araşdırılması aktualıq kəsb edir;

- İrana qarşı hərbi, yaxud hər hansı digər sanksiyaların tətbiq edilə biləcəyini nəzərə alaraq, həmin məqamda İran dövlətinin və ictimaiyyətinin reaksiyasını, bu reaksiyanın Qafqaz ölkələrinə təsirini proqnozlaşdırmaq, lazım olarsa qarşısını almaq məqsədilə İranda Qafqaza və region ölkələrinə, xüsusilə də Azərbaycana dair mövcud baxışları araşdırmaq zəruridir və s.

Qeyd edək ki, ABŞ-ın “İran problemi”ni həll etmək üçün nəzərdən keçirdiyi münasib regionlar arasında Cənubi Qafqaz xüsusi yer tutur. 11 sentyabr hadisələrindən sonra Qafqaz dövlətlərinin, o cümlədən Rusiyanın terrorizmə qarşı mübarizə kampaniyasına qoşulması və NATO qoşunlarına öz ərazilərindən hərbi-hava hücumları üçün istifadəyə icazə vermələri İranda narahatçılıq yaratmışdır. Lakin Azərbaycanla İran arasında 1993-cü ilin oktyabr ayında imzalanmış Memorandumda hər iki tərəf bir-birinin ərazisindən digər tərəfə qarşı təcavüzkarlıq və digər zorakılıq hərəkətləri üçün istifadə olunmasına yol verməyəcəklərini öhdələrinə götürmüşlər¹ və Azərbaycan dəfələrlə öz ərazisindən İİR əleyhinə istifadəyə icazə verməyəcəyini bildirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də Azərbaycanın qarşıdurma meydanına çevrilməyəcəyini və heç vaxt ölkə ərazisindən qonşulara qarşı hansısa mənfə planlarda istifadə ediləcəyinə imkan verilməyəcəyini bəyan etmişdir².

Problemin işlənmə dərəcəsi. SSRİ dağıldıqdan sonra Qafqazın geosiyasi, geostrateji, geoiqtisadi şəraitini və regionun təhlükəsizlik məsələlərini,

¹ Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq prinsipləri haqqında Memorandum. Bakı, oktyabr, 1993 // Müqavilələr toplusu, Bakı, Qanun, 2008, cild 1, s. 14.

² Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası keçirilmişdir. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2012, 17 aprel.

baş verən münaqişələri, güc mərkəzlərinin regionda maraqlarını və mövqeyini özündə əks etdirən məsələlərə həsr edilmiş azərbaycanlı və xarici müəlliflər tərəfindən müxtəlif monoqrafiyalar yazılmış, tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin əsərlərin bir hissəsində İranın Qafqazda mövqeyinə və yürütdüyü siyasətə müəyyən qədər yer ayrılmış, bəziləri isə İİR-in regionun müstəqil dövlətləri, o cümlədən Rusiya ilə qarşılıqlı əlaqələrinə həsr edilmişdir. Həmin əsərlərin yazılmasında görkəmli və nüfuzlu mütəxəssislərin əsərlərinə müraciət edilsə də həmişə birbaşa İran KİV-lərinə müraciət olunmamışdır. Eyni zamanda, İranın Qafqaz siyasətinə həsr edilmiş bir çox məqalələr yazılsa da bu mövzuya heç bir monoqrafiya həsr olunmamışdır.

İİR-in Qafqaz siyasətinə, region ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinə həsr olunmuş azərbaycanlı müəlliflərin aşağıdakı əsərlərini göstərmək olar:

“Heydər Əliyev və Şərq” adlı altı cildliyin ikinci kitabı Azərbaycan-İİR münasibətlərinin yarandığı dövrü və münasibətlərin inkişafının Heydər Əliyev dövrünü araşdırmaq üçün mühüm mənbədir. İİR-in Qafqaz siyasətinə və Azərbaycanla qarşılıqlı münasibətlərinə dair H.Paşayevin, Ə.Həsənovun, M.Qasımlının, A.Abbasbəylinin, Ə.Səfərlə və H.Əlibəylinin, E.Nəsibovun, İİR-in regionda enerji layihələrinə münasibəti və Xəzərlə bağlı mövqeyinə dair P.Darabadinin, E.Nəsirovun, N.Nəsiblinin, R.Məmmədovun, İranın Qafqazın təhlükəsizliyinə dair mövqeyinə C.Eyvazovun əsərlərində toxunulmuşdur¹.

Tədqiqatın mövzusunə daha çox uyğun olan Azərbaycanda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş İİR vətəndaşı Arəş İftixarinin tədqiqat işidir². Lakin mövzunun yazılmasında bir sıra məqamlarda İran KİV-lərinə

¹ Heydər Əliyev və Şərq: Altı cildə. İran İslam Respublikası: İkinci kitab /İdeyanın və ön sözün müəllifi: V.Quliyev; Müəllif-tərt. Q.Allahverdiyev, V.Sultanzadə; Red. M.Qurbanlı.- B.: Ozan, 2002; Paşayev H. Bir səfirin manifesti. “Şərq-Qərb”, Bakı, 2007; Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005; Qasımov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı, Gənclik, 1996; Beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycan məsələsi. Bakı, Azər nəşr, 1993; yenə onun. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri). Bakı, Mütərcim, 1997; Abbasbəyli A. Qafqaz geostrategiya məkanında. Bakı: Azər nəşr, 2003; Səfərlə Ə., Əlibəyli H. Tarixin dörd günü. Tehran, 1994; Nəsibov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı, “Çıraq” nəşriyyatı, 2006; Дарабади, П. Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века / П. Дарабади.- М.: Весь Мир, 2010; Nəsirov E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr (1991-1999). Bakı: 1999; Nəsibli N. Azərbaycan geopolitikası və neft. Bakı, Xəzər Universitetinin nəşriyyatı. 2000; Мамедов Р. Разграничение Каспийского моря (международно-правовой вопрос). Баку, 2006; Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики // Баку, Нурлан, 2004.

² İftixari A.H. İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasəti (1991-2005-ci illər): Tar. elm. fəh. dok. dis. avtoref. Bakı, 2010.

müraciət edilsə də iş tam olaraq KİV materialları əsasında araşdırılmamışdır. Həmçinin, A.İftixarinin araşdırması 2005-ci ilədək olan dövrü əhatə etdiyi üçün sonrakı dövrlərdə baş vermiş hadisələr işdə əks olunmamışdır.

F.Hüseynin dissertasiya işi 1997-ci ilədək olan müddəti əhatə edir və yalnız Azərbaycan-İran siyasi əlaqələrinə həsr edilmişdir¹.

S.Talıblının dissertasiya işində İİR-in Azərbaycan və Ermənistan ilə əlaqələrinə toxunulur. İş əsasən İranın Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində mövqeyinə həsr edilib².

M.Mehdiyevin dissertasiya işində regionda baş verən münaqişələrlə bağlı Azərbaycan, Gürcüstan (o cümlədən, Cənubi Osetiya və Abxaziya), Ermənistan, Rusiya və bəzi digər xarici ölkə KİV-ləri öyrənilmiş, həmin ölkələrin mövqeyi araşdırılmışdır³. Lakin işdə İran KİV-ləri və ölkənin mövqeyi diqqətdən kənarda qalmışdır.

Azərbaycanda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş İİR vətəndaşı Ə.Dəvudinin tədqiqat işinin araşdırılmasında da İran KİV-lərinə müraciət edilmişdir. Lakin iş yalnız İran-Azərbaycan münasibətlərini əhatə edir⁴.

R.Vəliyevin dissertasiya işinin bir paragrafında İranın siyasi dairələrinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə münasibəti araşdırılır⁵.

G.Əliyevin tədqiqat işində digər güc mərkəzləri ilə yanaşı, İranın da regionda maraqları əks olunmuşdur⁶.

İİR-in Qafqazda və Xəzər regionunda mövqeyini və rolunu öyrənən, yaxud mövzuya qismən toxunan xarici, o cümlədən rusiyalı müəlliflər aşağıdakılardır: Harvard universitetinin professoru B.Şaffer, mərkəzi Florida Universitetinin professoru A.Sədri, C.Qreş, E.Herzig, A.Rəməzan-zadə, F.Nəhavəndi, E.Kornell S., K.S.Hacıyev, S.Markedonov, O.İ.Jiqalina,

¹ Fəxrəddin Şahbaz oğlu Hüseyn. İran-Azərbaycan siyasi münasibətləri (1991-1997-ci illər): Tar. elm. nam. ... dis. avtoref. Bakı, 2005.

² Talıblı S. İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində Dağlıq Qarabağ problemi (1991-2005-ci illər). Tar. elm. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2010.

³ Mehdiyev M.M. Cənubi Qafqazdakı etnik-separatçı münaqişələr kütləvi informasiya vasitələrində (1991-2006): Tar. elm. nam. ... dis. Bakı, 2007.

⁴ Dəvudi T.Ə. Müasir dövrdə İran-Azərbaycan münasibətlərinin əsas istiqamətləri: Siy. elm. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2010.

⁵ Vəliyev R. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və milli təhlükəsizlik problemləri. Siy. elm. fəl. dok. ... dis. avtorefer. Bakı, 2006.

⁶ Əliyev G. Cənubi Qafqazda geosiyasi maraqlar və Azərbaycanın sülh diplomatiyası: Siy. elm. fəl. dok. ... dis. avtorefer. Bakı, 2009.

A.Y.Umnov, V.İ.Sajin, R.A.Qasimov, L.M.Kulagina V.N.Şevelyov, D.B.Malışeva və b.¹

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini İİR-in Qafqaza münasibədə yürütdüyü xarici siyasətini müəyyənləşdirmək məqsədilə həmin ölkə KİV-lərinin Qafqaz regionunda baş verən ictimai-siyasi proseslərə, təhlükəsizlik məsələlərinə və münaqişələrə dair yaydığı informasiyalar təşkil edir.

İşin predmeti olaraq xarici siyasət məqsədlərinin həyata keçirmək mexanizmlərindən biri olaraq İran KİV-ləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi İran KİV-lərinə əsaslanaraq İİR-in Qafqazla bağlı mövqeyini, onun xarici siyasətində regionun yerini və əhəmiyyətini araşdırmaqdır. Məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur və həll edilmişdir:

¹ Shaffer B. *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*. Cambridge: MIT Press, 2002; Global Security Watch: *The Caucasus States*. Praeger, California, 2010; Gresh C. *Coddling the Caucasus: Iran's strategic relationship with Azerbaijan and Armenia* // *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 1 (1) –Winter 2006, p.1-13; Herzig E. *Iran in the Caucasus, Caspian and Central Asia: Lessons for Western Strategy / Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region*. SWP Berlin, July 2003, pp. 23-28; Ramezanzadeh A. *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis / Contested Borders in the Caucasus*, by Bruno Coppieters (ed.) <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/contents.htm>; Nahavandi F. *Russia, Iran and Azerbaijan. The Historic Origins of Iranian Foreign Policy / Contested Borders in the Caucasus*, by Bruno Coppieters (ed.) <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/contents.htm>; Cornell S.E.: *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Curzon Press, *Caucasus World*, 2001; Гаджиев К.С. *Геополитика Кавказа*. - М.: Междунар. отношения, 2001; Маркедонов С. *Стратегия Ирана на Кавказе* <http://www.aktuell.ru/russland/242.html>; *Иран на Большом Кавказе - в поисках своей "платформы"* (29.09.2008) <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1222633560>; Жигалина О.И. *Некоторые проблемы региональной политики современного Ирана / Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск двадцатый)* М., 2003, с.9-16; Умнов А.Ю. *Иран: взгляд из Москвы (Тегеран в современном мире)* // *Ближний Восток и современность*, выпуск второй, Москва, 1996, с.252-267; Сажин В.И. *К вопросу об Ирано-Азербайджанских отношениях / Востоковедный сборник*. М., 2004; Касымов Р.А. *Политика Ирана в закавказских государствах* www.iimes.ru/rus/stat/2005/15-05-05a.htm; Кулагина Л.М. *Основные направления внешней политики ИРИ на современном этапе* // *Ближний Восток и современность*, выпуск второй, Москва, 1996, с.170-182; Шевелев В.Н. *Внешняя политика современного Ирана: геополитические интересы на Кавказе и юге России / Иранский мир и юг России: прошлое и современные перспективы. Собрание трудов Южнороссийское обозрение*, Выпуск 22' 2004 http://www.kavkazonline.ru/csrip/elibrary/uro/uro_22/uro_22_10.htm; Малышева Д.Б. *Иран и проблемы региональной безопасности Закавказья / Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск девятый)*, М., 2000, с.351-359.

- İranın Qafqaz siyasətini formalaşdıran amilləri müəyyən etmək;
- Region ölkələrinin xarici siyasət istiqamətlərinə, beynəlxalq münasibətlərinə və ölkələrdə baş verən ictimai-siyasi proseslərə dair İİR-in mövqeyini araşdırmaq;
- İranın Qafqaz regionunda təhlükəsizlik məsələlərinə dair mövqeyini müəyyənləşdirmək;
- İranın Qafqaz regionunda baş verən münaqişələrə dair baxışlarını və tutduğu mövqeyini müəyyənləşdirmək;
- İranın Xəzər dənizinin hüquqi statusuna dair mövqeyini və Qafqazda həyata keçirilən enerji layihələrinə münasibətini araşdırmaq.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsasını azərbaycanlı və xarici politoloqların, iranşünasların, qafqazşünasların, beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssislərin irəli sürdüyü fikir və müddəalar, həmçinin bu sahədəki əsərləri təşkil edir. Tədqiqatın metodoloji əsasını bütün mənbə və məlumatların kompleks, elmi, sintez, induksiya və deduksiya, tarixilik, müqayisəli və sistemli təhlil, empirik, kontent analiz və obyektiv tədqiqat metodu təşkil edir.

Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazası. Tədqiqat işinin yazılmasında İİR-in rəsmi orqanlarının, o cümlədən İİP Prezidentinin (www.president.ir/) və İranın xarici işlər nazirliyinin rəsmi internet-saytlarının (www.mfa.gov.ir/), İRNA (www.irna.ir/), İSNA (www.isna.ir/), Mehr (www.mehrnews.com/), Fars (www.farsnews.com/) və s. informasiya agentliklərinin, “Səda və Sima” radio və televiziya verilişləri şirkətinin (www.trib.ir/), xüsusilə də ölkə mətbuatının (“Həməşəhri”, “Cam-e cəm”, “İran”, “Əbrar”, “Ettelaat”, “Cəvan”, “Keyhan”, “Resalat” “Etemad” və s. qəzetlərin) azərbaycan, fars və rus dillərində yaydığı materiallardan, tədqiqat institutlarının, strateji araşdırmalar mərkəzlərinin araşdırmalarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalarda öz əksini tapmışdır:

- İlk dəfədir ki, İranın Qafqaz siyasəti və regiona münasibəti kompleks şəkildə bu ölkənin KİV materialları əsasında tədqiq edilir. Mövcud problem ilkin mənbələr və orijinal (yazıldığı dildə) materiallar əsasında araşdırılır;
- Azərbaycanda ilk dəfə olaraq İranın ictimai diplomatiyaya münasibəti və İran KİV-lərinin vəziyyəti araşdırılır. İran KİV-lərilə bağlı bir sıra maraqlı faktlar aşkar edilir. Onlardan ən maraqlısı İranda mövcud mətbuat qanununda ölkənin “Nə Şərq, nə Qərb” xarici siyasət prinsipinə uyğun olaraq “Nə Şərq, nə Qərb siyasətinin qorunması və möhkəmləndirilməsi”nin mətbuatın vəzifələrindən biri olaraq göstərilməsi (qanunun 2-ci fəslinin 2-ci

maddəsinin h (ə) bəndi) faktının aşkar edilməsidir. İran KİV-lərində ümumilikdə bu prinsipə əməl edildiyi müəyyənləşdirilir;

- KİV materialları əsasında Qafqazda baş verən bütün hadisələrdə Rusiyanın rolu, eyni zamanda Rusiyanın Qafqaz siyasətinə təsir edən amillər müəyyənləşdirilir;

- KİV materialları əsasında İİR-in Cənubi Qafqaz regionunun hər bir ölkəsinə və Şimali Qafqaza münasibətdə bu və ya digər siyasətinin formalaşmasına hansı amillərin təsir etdiyi araşdırılır;

- İİR-in Cənubi Qafqaz respublikalarında və Şimali Qafqazda baş verən proseslərə fərqli münasibəti aşkar edilir və s.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın müdəcəllərindən və nəticələrindən Qafqazın təhlükəsizliyinə, İranın xarici siyasətinə, Cənubi Qafqaz dövlətləri, ABŞ və Rusiya Federasiyası ilə münasibətlərinə dair əsərlərin, tədqiqat işlərinin yazılmasında, müvafiq dərsləklərin, metodik vəsaitlərin hazırlanmasında; beynəlxalq münasibətlər, şərqşünaslıq, tarix və s. müvafiq fakültələrin tədris prosesində, seçmə kurslarda istifadə edilə bilər.

Tədqiqat Qafqaz, beynəlxalq münasibətlər üzrə ekspertlər və mütəxəssislər, politoloqlar üçün də faydalı ola bilər. Tədqiqat işi, həmçinin, Azərbaycan Respublikası ilə İİR, o cümlədən iki xalq arasında qarşılıqlı münasibətlərdə olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə onların müəyyənləşdirilməsi üçün faydalı ola bilər və iki ölkə arasında qarşılıqlı mənfəfi fikirlərin nisbətən mülayimləşdirilməsinə xidmət edə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin «Ölkəşünaslıq» elmi-tədqiqat laboratoriyasında yerinə yetirilmiş, laboratoriyanın BSU-nun “Diplomatiya və xarici siyasət”, “Beynəlxalq münasibətlər”, “Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər” kafedraları ilə birgə iclasında müzakirə edilmiş və müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. İşin əsas məzmunu iddiaçının Azərbaycanda və xaricdə nəşr edilmiş elmi əsərlərində, elmi-nəzəri, elmi-praktik konfranslarda etdiyi çıxışlarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 yarım-fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, problemin öyrənilmə səviyyəsi, metodoloji əsası, mənbəşünaslıq bazası, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir.

“İran İslam Respublikasının xarici siyasətində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu” adlanan I fəsil iki yarım-fəslə bölünmüşdür. Birinci

yarımfəsil **“İranda ictimai diplomatiya və KİV-lər”** adlanır. Burada İİR-in xarici siyasətində ictimai diplomatiyanın yeri və İran KİV-ləri haqqında ümumi məlumat verilir. Göstərilir ki, İran da digər dövlətlər kimi öz xarici siyasət məqsədlərinə çatmaq üçün ənənəvi diplomatiya ilə yanaşı ictimai diplomatiyadan və onun əsasını təşkil edən “yumşaq gücdən” (burada: informasiyadan) istifadə edir.

Yarımfəsildə vurğulanır ki, İranda KİV-lərin hamısı dövlətin və hakim dairələrin ciddi nəzarəti altındadır, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. İİR-də KİV-lər ölkə Konstitusiyası və digər qanunlarla tənzimlənir, bir sıra orqanlar onlara nəzarət edir. İran mənbələrindən əldə edilmiş informasiyalar əsasında İranda KİV-lər peşəkar deyillər və onların əksəriyyətinə siyasətçilər rəhbərlik edir¹. Ölkədə özəl KİV yoxdur.

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli **“Azərbaycana qarşı İranın “yumşaq müharibəsi”ndə KİV-lərin rolu”** adlanır. Burada göstərilir ki, İranla Azərbaycan arasında mehriban qonşuluq münasibətləri mövcud olsa da bir sıra məsələlər dövlətləri bir-birinə nə çox yaxınlaşmağa, nə də çox uzaqlaşmağa qoyur, onları müəyyən məsafədə durmağa, bir-birinə qarşı ehtiyatlı davranmağa vadar edir. İran Azərbaycandan gözlədiyi “təhlükələrin” qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycana qarşı “yumşaq müharibə” aparır və Azərbaycan ictimai mühitinə nüfuz etməyə çalışır. Azərbaycan da İranın “yumşaq müharibəsi” müqabilində geri çəkilmir.

“Yumşaq müharibə”nin ən təsiredici silahının kütləvi informasiya vasitələri hesab olunduğu qeyd edilməklə yanaşı, göstərilir ki: “Sepah öz qüvvələrinin bir hissəsini rəsmən “yumşaq müharibə” üçün təyin etmişdir və onların da fəaliyyət sahəsi KİV-lərdir”².

Göstərilir ki, İranda Azərbaycan dilində informasiya vasitələri mövcuddur. Lakin Azərbaycan dilində olan informasiyalar əsasən təbliğat xarakterlidir və bəzi hallar istisna olmaqla, demək olar ki, Azərbaycan dövlətinin imicinin zədələnməsinə xidmət edirlər.

Yarımfəsildə İran dövləti tərəfindən antiazərbaycan təbliğatı aparmaq üçün məqsədyönlü şəkildə yaradılmış Tehrandan yayımlanan “Səhər” TV, Azəri radiosu, Təbrizdə yerləşən “Aran” agentliyinin məlumatları araşdırılır. Bu KİV-lərdə əsasən “Azərbaycanın keçmiş İran torpaqları” olması, “Azərbaycanda dindarların təqib edilməsi”, “dini azadlığın məhdudlaşdırıl-

¹ İctimai diplomatiya hədələri fürsətlərə çevirir. “Fərhəng-e aştı” qəzeti. 2000, 6 iyun (fars dilində); Səda və Sima 68-ci ildən qanunsuz idarə olunur (5 iyun 2012) / <http://www.598.ir/fa/print/58725> (fars dilində).

² Mehrdad Fərhəmənd. Niyə Farsın xəbərləri təkzib olunur. (26 iyun 2012) / http://www.bbc.co.uk/persian/iran/2012/06/120626_u02_mf_morsi_fars.shtml (fars dilində).

ması”, “milli azlıqların hüquqlarının pozulması”, Azərbaycan iqtidarının ABŞ və İsrailin “təsiri altında” olması və s. bu kimi mövzular təbliğ olunduğu göstərilir.

İranın nüfuzlu din və dövlət xadimlərinin “yumşaq müharibə”yə dair fikirləri araşdırılır. Bildirilir ki, bu düşüncələr İranın Azərbaycana qarşı KİV-lər vasitəsilə həmlələrinin təsadüfi olmadığı və xüsusi düşünülmüş olduğu fikrini yaradır.

Yarımfəsildə Azərbaycanın İran KİV-lərinin antiazərbaycan təbliğatına müxtəlif zamanlarda və müxtəlif səviyyələrdə kəskin reaksiya verildiyi bildirilir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının ictimai-siyasi şöbəsinin müdiri Əli Həsənovun rəhbərliyi ilə nümayəndə heyətinin 2-4 dekabr 2011-ci il tarixdə İrana rəsmi səfərinin məqsədi və nəticələri də təhlil edilir.

II fəsil “İranın Qafqaz siyasəti və region ölkələrinə KİV-lərdə münasibət” adlanır və iki yarımfəslə bölünür.

“İranın Qafqaz siyasətini formalaşdıran amillər” adlanan birinci yarımfəsildə göstərilir ki, XX əsrin sonlarında SSRİ-nin süqutu İranı yeni geosiyasi dəyişikliklərlə üz-üzə qoydu. İlk baxışda İran xarici siyasətində daima əhəmiyyətli yer tutmuş Qafqazda nüfuz qazanmaq və onu öz təsiri altına salmaq fürsəti əldə etdi. İİR yaranmış şəraitdən istifadə edərək Qafqazda iqtisadi, təhlükəsizlik və siyasi maraqlarını kompleks şəkildə təmin etməklə regionda əsas aktorlardan birinə çevrilə bilərdi. İran ilə Qafqazı bir-birinə bağlayan ortaq tarix və mədəniyyət İranın şansını daha da artırırdı. Bu ölkədən olan mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, regionda əsas rola malik olmaq İranın haqqı idi¹. Lakin Qafqazda bir sıra nüfuzlu aktorların maraqlarının toqquşması və başlamış «böyük oyun» hadisələrin gedişinə öz təsirini göstərdi. İlk baxışda əlverişli görünən amillərin bir çoxu İranın milli və dövlət təhlükəsizliyinə hədəyə çevrildi və bir sıra məsələlər İranın Qafqazda öz siyasətini istədiyi şəkildə formalaşdırmasına mane oldu. Regionda hegemon dövlətə çevrilməyə və siyasi-iqtisadi proseslərdə əsas rol oynamağa nail olmayan İİR-in xarici, o cümlədən Qafqaz siyasəti dəyişikliklərə uğradı. Beləliklə də yarandığı gündən öz xarici siyasətini əsasən islamçılıq üzərində quran İİR baş verən dəyişiklikləri daha real dəyərləndirərək ölkənin milli və geosiyasi maraqlarını ideoloji maraqlardan daha üstün tutmağı məqsədəuyğun hesab etdi. Eyni zamanda, İİR öz Qafqaz siyasətini bir sıra daxili və xarici, o cümlədən ikitərəfli və çoxtərəfli

¹ Мешкини Гадыр Насри. Проблемы и упущенные моменты активности Исламской Республики Иран в Центральной Азии и на Кавказе / (December 26 2005) <http://www.analitika.org/article.php?story=2005122608035446>.

münasibətlər nəticəsində meydana çıxan amillərin təsiri ilə formalaşdırmağa məcburdur. Yarımfəsildə İran KİV-ləri araşdırılaraq İİR-in Qafqaz siyasətini formalaşdıran aşağıdakı amillər müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasında və İran ərazisində yaşayan 35 milyondan çox azərbaycanlının həmrəyliyi və birləşməsi «təhlükəsi»;
- Türkiyə və Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin Qafqazda yerləşən türk dövləti olan Azərbaycan vasitəsilə birləşəcəyi, ölkənin şimalında «türk qurşağı»nın yaranacağı və türkçülüyn İranı yayılacağı «təhlükəsi»;
- Rusiyanın öz əvvəlki qüvvəsini itirməsi nəticəsində İran ilə düşmən mövqe tutmuş ABŞ-ın və NATO-nun regionda onun boş qalmış yerini doldurmaq cəhdləri və hegemonluq iddiaları;
- 1991-ci ildən sonra İranın təkcə öz təhlükəsizliyinə deyil, bütün Yaxın Şərq üçün ciddi hədə saydığı İsrail dövlətinin Qafqazda və Mərkəzi Asiya regionunda nüfuz qazanmaq cəhdləri;
- Xəzər dənizində İran üçün arzuolunmaz dövlətlərə məxsus şirkətlərin yerləşməsi və neft hasilatı ilə məşğul olması;
- xarici dövlətlərin hərbi qüvvələrinin neft yataqlarını və təbii yanacaq nəqli yollarının təhlükəsizliyini təmin etmək adı altında Xəzər dənizində və Qafqaz regionda yerləşdirilməsi təhlükəsi;
- Regional aktorlar – Rusiya və Türkiyənin regionda mövqeyi;
- nüvə məsələsi ilə əlaqədar olaraq Cənubi Qafqaz ölkələrinin ərazisindən İranı qarşı hərbi meydan kimi istifadə ediləcəyi təhlükəsi və s.

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli **“Region ölkələrinə İran KİV-lərində münasibət”** adlanır. Yarımfəsildə üç müstəqil Cənubi Qafqaz ölkəsinə və Rusiya Federasiyasının subyekti olan Şimali Qafqaz regionuna İranın münasibəti araşdırılır.

Qafqaz dövlətləri (o cümlədən Rusiya) ilə münasibətlər İran dövlətinin xarici siyasəti qarşısında duran ən prioritet istiqamətlərdən hesab edilir. Buna görə də İİR müstəqil Cənubi Qafqaz respublikalarında və Rusiya Federasiyasının subyekti olan Şimali Qafqaz regionunda baş verən siyasi və ictimai prosesləri diqqətlə izləyir və bu proseslər ölkə KİV-lərində mütəmadi olaraq işıqlandırılır.

Yarımfəsildə müəllif Azərbaycan Respublikası ilə bağlı İran KİV-lərini araşdıraraq bu nəticəyə gəlir ki, İİR-in xarici siyasətində Azərbaycan geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi baxımdan mühüm yer tutur və İran Azərbaycana öz milli təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən baxır.

Eyni zamanda, KİV-lərə əsasən müəyyənləşdirilir ki, birinci fəsildə göstərilənlərlə və bir sıra hallarda ikili standartlardan çıxış etməklə yanaşı, İran Azərbaycana qarşı heç də həmişə qərəzli mövqedən çıxış etmir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasını regionun ən sabit ölkəsi hesab edir və ölkə rəhbərlərinin tarazlaşdırılmış daxili və xarici siyasət yürütdüyü qənaətindədir. Eyni zamanda, İran KİV-lərində Azərbaycanın heç vaxt İranın və digər ətraf dövlətlərin milli mənafeyinə zidd addım atmaq fikrində olmadığı vurğulanır.

Ermənistan Respublikası ilə bağlı İran KİV-lərinin mövqeyi araşdırılaraq göstərilir ki, Ermənistan düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün yürütdüyü siyasət səbəbindən müttəfiqi olan Rusiya ilə münasibətlərini möhkəmlədir, dünyaya çıxış əldə etmək üçün isə İranla əməkdaşlıq qurur.

Araşdırma nəticəsində həmçinin məlum olur ki, İranın Cənubi Qafqazda ən yaxın müttəfiqi Ermənistan olsa da iranlı mütəxəssislərin və ölkə KİV-lərinin Ermənistana münasibəti birmənalı deyildir. Belə məlum olur ki, İran KİV-ləri Ermənistanın öz daxili və xarici siyasətində müstəqil olmadığı və tarazlaşdırılmış siyasət yürütmədiyi qənaətindədirlər. KİV-lərdə bildirilir ki, Ermənistanda gedən proseslər Rusiya və Qərbin təsiri altında cərəyan edir. İranın Ermənistana qarşı yürütdüyü siyasət isə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin inkişafına yönəlmiş siyasətdir.

Yarımfəsilə İran KİV-lərində Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normalaşdırılması prosesinə münasibət də araşdırılır və məlum olur ki, İranda bu münasibətlərin normalaşmasının əleyhinə dəyillər və həmin proseslərin region üçün faydalı olacağını düşünülür.

Gürcüstan Respublikası ilə balğı vurğulanır ki, Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın giriş, Xəzər enerji daşıyıcılarının dünya bazarlarına çıxış qapısı rolunu oynayan Gürcüstan təhlükəsizlik baxımından regionun mühüm ölkələrindən sayılır. İİR-in və Gürcüstanın xarici siyasət kursları birbirindən əsaslı şəkildə fərqlənir. İki ölkə arasında münasibətlər Gürcüstan-Rusiya qarşılıqlı və İran-Rusiya əməkdaşlığı, Gürcüstan-ABŞ, Gürcüstan-NATO əməkdaşlığı və ABŞ-İran qarşılıqlı fonunda və həmin münasibətlərə uyğun şəkildə inkişaf etmişdir. İran KİV-lərinin baxışlarına görə Gürcüstanla müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq üçün əlverişli şəraitin olmasına baxmayaraq, göstərilən səbəbdən iki ölkə arasında əlaqələr az inkişaf etmişdir.

Ümumilikdə isə İran KİV-lərinin fikrincə Gürcüstan öz xarici siyasətində düzgün mövqe tutmamışdır, Rusiya və Qərb arasında tarazlaşdırılmış siyasət yürütmür və seçimində qonşu ölkələri nəzərə almamışdır. O, qərbyönlü siyasət kursunu seçməklə Rusiya və İranın milli təhlükəsizliyini təhdidlərlə üz-üzə qoymuşdur. KİV-lərə görə Gürcüstan özünün daxili siyasətini xarici siyasətinə uyğun olaraq Qərb dövlətlərinin təsiri altında qurur və Rusiya buna hər cür mane olmağa çalışır. Gürcüstanda baş verən bütün

İğtişaşlar Rusiya tərəfindən qızıışdırılır, yaxud ABŞ-ın təhriki ilə qəsdən Rusiya günahlandırılır.

Yarımfəsildə həmçinin İİR-in Rusiyanın subyekti olan Şimali Qafqaz regionunda baş verən ictimai-siyasi proseslər haqqında KİV-lərdə yaydığı informasiyalar araşdırılır. Bildirilir ki, bu regionda baş verən ictimai-siyasi proseslər İranda diqqətlə izlənilir, xüsusilə də elmi araşdırma obyektı olaraq bu mövzuya maraq daha böyükdür. İran KİV-lərinə əsasən bu regionun bütün sahələrində din mühüm rola malikdir. Eyni zamanda, regionda dinə marağın artması ilə yanaşı, pula və sərvətə olan meylləri insanların imanını gücdən salmış və korlamışdır. Bu səbəbə, həmçinin təmin olunmamış iqtisadi vəziyyət, xüsusilə də işsizlik səviyyəsinin yuxarı olması və yoxsulluq regionda vəhəbi və digər radikal qruplara öz sıralarına qüvvələr cəlb etmək şansı vermişdir. Buna görə də iqtisadi sahədə uğur əldə olunsa belə, bu, Şimali Qafqazın problemlərini həll etmək üçün kifayət deyildir. Regionun əsas problemi ideoloji problemdir və vəhəbilikdən həmçinin siyasi məqsədlər üçün də istifadə edilir.

İran KİV-ləri Şimali Qafqazda iqtisadi ayrı-seçkiliyin digər regionlarla müqayisədə fərqlənmədiyini, ən əsas problemin xalqın müxtəlif səbəblərlə Rusiyadan ayrılmaq istəyinin olduğunu qeyd edirlər.

Üçüncü fəsil **“Qafqazın təhlükəsizliyi və regionda münaqişələr İran KİV-lərində”** adlanır və 2 yarımfəslə bölünür.

“Qafqazın təhlükəsizliyi məsələlərinin KİV-lərdə əks olunması” adlanan birinci yarımfəsildə KİV materiallarına əsasən İİR-in Qafqazda təhlükəsizlik məsələlərinə münasibəti və təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasında tutduğu mövqe araşdırılır. Qafqazın təhlükəsizlik problemləri İİR-in təhlükəsizliyinə də təsir etdiyi üçün İranda bu mövzuya xüsusi diqqət yetirildiyi məlum olur. Araşdırmadan məlum olur ki, İran KİV-ləri tərəfindən hər bir Cənubi Qafqaz ölkəsinin, eyni zamanda regionun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində maraqlı olan regional (Rusiya, Türkiyə, İran) və qeyri-regional (ABŞ, Aİ, ATƏT) aktorların təhlükəsizlik fikirləri izlənilir.

KİV-lərin baxışlarına görə Qafqazın təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ilk növbədə region ölkələrinin ortaq düşməni və təhdidedici amili müəyyənləşdirilməlidir və hər hansı plan hazırlanmamışdan əvvəl **“Qafqazda təhlükəsizlik üçün müştərək ideya”** müzakirə edilməlidir¹. Həmçinin İranda belə hesab edirlər ki, Qərbin, xüsusilə ABŞ-ın regiondakı proseslərdə iştirakı və nüfuzu artdıqca, İran və Rusiyanın şansı azalır. Bununla yanaşı, İran KİV-ləri bildirirlər ki, təklif edilmiş təhlükəsizlik modellərinin heç birinin

¹ Mahmud Vaezi. Yeni şəraitdə Qafqazda regional təhlükəsizlik baxışları // Qafqazda siyasət və təhlükəsizlik. Tədqiqat 22, Tehran, 2010, s.40. (fars dilində).

üstünlük qazana bilməməsi, əslində, İranın öz mövqeyinə və potensialına arxalanaraq Qafqazın təhlükəsizliyində ciddi rol oynaması üçün bir fürsətdir və özünün digər region dövlətlərindən daha çox şansı olduğunu düşünür¹. Çünki Türkiyə Ermənistanla, Rusiya isə Gürcüstanla münafişədədir, İran isə hər üç ölkə ilə normal münafişətlərə malikdir. KİV-lər Qafqazın bir hissəsi, daha dəqiq Şimali Qafqaz Rusiya ərazisi olduğu üçün Rusiyanın da regionun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində rolunu vacib sayırlar².

Üçüncü fəslin ikinci yarımfəslə **“Qafqazdakı münafişələrə İran KİV-lərində münafişət”** adlanır. Qafqazda (xüsusilə də Cənubi Qafqazda) mövcud münafişələrin Rusiya tərəfindən öz hegemonluğunu qoruyub saxlamaq məqsədilə yaradıldığını bildirən İran KİV-ləri və mütəxəssisləri qeyd edirlər ki, Rusiyanın Cənubi Qafqazda məqsədlərindən biri millətləri qızıqsdırmaq və onları tərkibində olduqları dövlətlərə qarşı düşmən qüvvələrə çevirmək olmuşdur. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, həmçinin Gürcüstanda Abxaziya və Cənubi Osetiya münafişələri də Rusiyanın “bəyin mərkəzlərində” planlaşdırılmış və həmin ölkənin hərbi-təhlükəsizlik qüvvələri vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, Rusiya Azərbaycanla sərhəddə yerləşən və azərbaycanlıların yaşadığı Gürcüstan rayonları ilə bağlı olaraq Azərbaycanla Gürcüstan arasında, yaxud Cavaxetidə yaşayan ermənilərlə əlaqədar olaraq Ermənistanla Gürcüstan arasında münafişə yaratmağa çalışır. KİV-lərə görə Rusiya bu yolla Qafqazda daxili münafişəni üçtərəfli etmək, nəticədə öz hegemonluğunu qorumaq istəyir və belə layihələr region ölkələrinin ABŞ və NATO sevdaları keçənədək davam edəcəkdir³.

KİV-lərdə Qafqazda baş verən ən intensiv silahlı münafişələrin Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münafişəsi; gürcü-abxaz münafişəsi; gürcü-osetin münafişəsi; rus-çexen münafişəsi olduğu göstərilir.

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münafişəsi İİR KİV-ləri əsasında araşdırılır. İran KİV-lərində Azərbaycan torpaqlarının (Dağlıq Qarabağ regionunun və yeddi rayonun) Ermənistan qüvvələri tərəfindən və Rusiyanın yardımı ilə işğal olunduğu qeyd edilir. Ümumilikdə bu məsələ ilə bağlı İran KİV-lərinin çoxunda və

¹ Qafqazın təhlükəsizlik tədbirlərində İranın yeri. “İran” qəz., 2004, 27 iyul. (fars dilində).

² Кулагина Л.М. Россия, Иран и государства Центральной Азии // Востоковедный сборник. Иран и СНГ. М., 2003, с.26.

³ Rəhmətullah Fəllah. Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan münafişətlərində Rusiyanın rolu (24 avqust 2009) / <http://www.arannews.ir/fa/news/13926.aspx> (fars dilində).

elmi ədəbiyyatında Azərbaycanın mövqeyi daha çox müdafiə edilir, Dağlıq Qarabağ regionu Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq göstərilir və münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli dəstəklənir¹. Ermənistan isə işğalçı dövlət olaraq göstərilir. Dağlıq Qarabağın və rayonların işğalı, Xocalıda törədilən soyqırım İran KİV-ləri tərəfindən ittiham edilir.

Bununla yanaşı, ikili mövqe də özünü göstərir. İranlı mütəxəssislərin özlərinin də etiraf etdikləri kimi bəzi İran mətbuatı ermənilərin mövqeyini müdafiə edir. Lakin onların mövqeyinin heç bir təsirə malik olmadığı bildirilir. Eyni zamanda, münaqişənin Ermənistan və Azərbaycan arasında baş verdiyi göstərilərsə də bəzi KİV-lərdə “Dağlıq Qarabağ”-ın münaqişənin üçüncü tərəfi olduğu bildirilir, yaxud onun münaqişə tərəfi olaraq danışıqlara cəlb edilməsi dəstəklənir².

İran KİV-lərində münaqişənin həll olunmamasının bir sıra səbəbləri müəyyənləşdirilsə də qeyri-regional aktorların müdaxiləsi əsas amil olaraq göstərilir. Münaqişənin həll edilməsi üçün də ilk növbədə məhz həmin aktorların münaqişənin həlli prosesindən uzaqlaşdırılmasının vacib olduğu bildirilir. Eyni zamanda, vurğulanır ki, Azərbaycan Respublikası və Ermənistan münaqişənin həlli üçün potensiala malikdirlər və münaqişənin həlli üçün ən münasib yol danışıqlar yoludur.

Yarımfəsildə ötən müddət ərzində İranın münaqişənin həlli üçün özünün vasitəçiliyini dəfələrlə təklif etdiyi bildirilir. Lakin İran KİV-lərinin baxışlarına görə bu cəhdlərin qarşısı alınmışdır. Birincisi, İranın regionda güclənməsini istəməyən Rusiya bu cəhdlərə mane olmuşdur³. İkincisi, Minsk qrupunun digər həmsədrləri onun Minsk qrupunun üzvü olmadığını bəhanə gətirərək ona mane olmuşlar⁴.

Eyni zamanda, KİV-lərdə Minsk qrupunun tərkibinin çoxsaylı erməni diasporunun yerləşdiyi üç xristian ölkəsindən ibarət olmasının münaqişənin nizamlanması prosesində ədalətsiz və birtərəfli vasitəçilikdən xəbər verdiyi göstərilir. Ərazisinin bir qismini itirmiş Azərbaycanın müsəlman ölkəsi olduğu üçün münaqişənin nizamlanması prosesinə heç olmasa, bir müsəlman ölkəsini, İranı, ya da Türkiyəni cəlb etmək lazım olduğu bildirilir.

¹ Bəhram Əmir Əhmədiyan. İran və Azərbaycan arasında nə baş verir? (3 sentyabr 2011) / <http://www.khabaronline.ir/detail/200650/> (fars dilində).

² Yenə orada.

³ Abbas Maleki. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində vasitəçilik və İranın rolu <http://www.caspianstudies.com/article/karabakh.htm> (fars dilində).

⁴ Əfşar Süleymani. İranın təklifləri və Qarabağ böhranının həlli problemləri (5 may 2010) <http://www.iras.ir/fa/pages/?cid=9968> (fars dilində).

Yarımfəsildə KİV-lərin materialları əsasında Gürcüstan ərazisindəki münaqişələr və Rusiya-Gürcüstan müharibəsi də araşdırılır. KİV-lərin baxışlarına görə Gürcüstanda baş verən münaqişələr Rusiya tərəfindən qızıqdırılmışdır. KİV-lərə əsasən göstərilir ki, abxazların və osetinlərin ən böyük narahatçılığı öz milli etnos və kimliklərinin gürcü kimliyi içində assimilyasiya ediləcəyi olmuşdur. KİV-lərdə Acarıstan münaqişəsinin digər münaqişələrdən daha təhlükəsiz olduğu və “qızılgül” inqilabı ilə hakimiyyətə gələn M.Saakaşvilinin onu həll etməyə nail olduğu göstərilir. Digər iki münaqişə isə nəinki həll edilməmişdir, əksinə həmin separatçı məntəqələr Gürcüstanla Rusiya arasında müharibəyə səbəb olmuşdur. Nəticədə həmin separatçı məntəqələr bir sıra dövlətlər tərəfindən tanınmışdır. İran KİV-ləri müharibənin baş verməsində Gürcüstanı birbaşa günahlandırmasalar da iki ölkə arasında ixtilafın və Rusiya-Gürcüstan müharibəsinin səbəbini əsasən ölkə rəsmilərinin qərbyönlü siyasətində, ABŞ -la əlaqələrində, NATO-ya üzv olmaq niyyətində görürlər.

İran KİV-lərində 2008-ci il müharibəsinin başlanması ilə bağlı göstərilir ki, Tiflisin Cənubi Osetiya respublikası əleyhinə hərbi əməliyyatları Rusiyanın müdaxiləsi ilə Rusiya-Gürcüstan müharibəsinə çevrildi¹. Lakin bütün KİV-lər Gürcüstanın addımının arxasında ABŞ-ın durduğuna tam əmindirlər. İranda belə hesab edirlər ki, Qərbin məqsədi Rusiyanı qəfildən fakt qarşısında qoyaraq Gürcüstanda münaqişələri həll etmək, əslində isə Rusiyanı regiondan sıxışdırmaq, öz mövqeyini möhkəmlətmək olmuşdur².

Bəzi İran KİV-lərində isə müharibəni Gürcüstanın başladığı, lakin Rusiyanın onu buna təhrik etdiyi bildirilir.

Rusiyanın reaksiyasının Qərb üçün gözlənilməz olduğu bildirilir və əksinə Rusiyanın nəinki regionda, hətta dünya siyasətində əhəmiyyətinin əvvəlkindən daha çox artdığı qeyd edilir. Müharibənin nəticələrinin region ölkələrini öz təhlükəsizlik siyasətlərinə yenidən baxmağa vadar etdiyi göstərilir. Bu müharibə həmçinin qüdrətli dövlətlərin Qafqazda bir-birləri ilə əlaqələrinə də təsir etdi və Rusiyanın qərb ölkələri, xüsusilə də ABŞ ilə əlaqələrində dəyişikliklərə səbəb oldu. Bununla yanaşı, baxmayaraq ki, İran heç bir tərəfi dəstəkləmir, lakin Rusiya-Gürcüstan müharibəsinin nəticələri İran üçün münasib sayılır. KİV-lərə görə nəticələr İranın öz təhlükəsizli-

¹ Rusiya Gürcüstanla müharibəyə başladı

<http://www.farsnews.net/newstext.php?nn=8705180364> (fars dilində); Gürcüstan böhranı (kökləri, tədbirlər və nəticələri) (17 noyabr 2009)

<http://www.islamtimes.org/vdcjy8ev.uqei8zsffu.html> (fars dilində).

² Məhəmmədəli Mohtədi. Qafqazda yeni dəyişikliklər. “Ettelaat” qəz., 2008, 16 avqust (fars dilində).

yinə hədə saydığı ABŞ-ın regionda yerinin daha da möhkəmlənməsinin qarşısını aldı¹.

Yarımfəsildə KİV-lərin materialları əsasında Şimali Qafqazda baş verən münaqişələr, xüsusilə də I və II çeçen müharibələri də araşdırılır. Şimali Qafqazda baş verən münaqişələr sadalanır və yaranma səbəbləri göstərilir. KİV-lərdə əsas diqqət Şimali Qafqazın ən çox qan tökülən toqquşması olan I və II Çeçen müharibələrinə verilmişdir.

İran KİV-lərinin materiallarının araşdırılması belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, İİR Şimali Qafqazda baş verən münaqişələrdə Rusiyanı dəstəkləsə də, əslində ikili standartlardan çıxış edir və bu hal özünü ölkə KİV-lərində də göstərir. KİV-lərdə bu münaqişələr bir tərəfdən Rusiyanın ərazi bütövlüyünün pozulmasına cəhd kimi, digər tərəfdən isə region əhalisinin hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirilir. Bir tərəfdən Rusiyanın təcavüzkar, digər tərəfdən terrora məruz qalmış ölkə olduğu bildirilir. Rusiya rəhbərlərinin öz mövqelərini möhkəmlətmək, hakimiyyət uğrunda mübarizədə çeçen məsələsindən faydalandığı, digər tərəfdən bu məsələdən Rusiyaya qarşı təzyiq vasitəsi olaraq istifadə edildiyi bildirilir. Həmçinin, dünya ictimaiyyətinin Çeçenistan hadisələrini insan haqlarının pozulması kimi qəbul etdiyi, lakin Rusiyanın təzyiqləri altında bu məsələni ölkənin daxili işi olaraq qəbul etdiyi bildirilir. İran KİV-ində İranın çeçenlərin mənafeyini özünün Rusiya ilə əlaqələrinə qurban verdiyi göstərilir².

Nəticədə işə yekun vurularaq göstərilir ki, İranda KİV-lərin dövlətin nəzarəti altında olduğunu, dövlət tərəfindən maliyyələşdirildiyini və KİV-lərə qarşı güclü təzyiqlərin olduğunu nəzərə alaraq demək mümkündür ki, KİV-lərdə bəyan edilən bütün fikirlər və çatdırılan informasiyalar, o cümlədən Qafqazla bağlı informasiyalar İran dövlətinin mənafeyini və mövqeyini əks etdirir.

İranın Qafqaz siyasətinə gəldikdə isə KİV-lər belə bir qənaətdədirlər ki, İran İslam Respublikasının xarici, o cümlədən Qafqaz siyasəti onun öz təşəbbüsü ilə deyil, dövlətlərin ona qarşı xarici siyasət təşəbbüsləri müqabilində cavab reaksiyası olaraq formalaşmışdır. Əslində isə İranın xarici siyasəti pragmatikdir və İİR öz xarici siyasətini, o cümlədən Qafqaz siyasə-

¹ Qafqaz münaqişəsi; rəqəbətlərin yeni erası və İranın milli mənafeyini necə təmin etməli (26 noyabr 2008) <http://www.mehrnews.ir/NewsPrint.aspx?NewsID=740588> (fars dilində); Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi http://www.irtt.ir/articles/regional_studies/post_492.php (fars dilində).

² Reza Firuzi. İran və Gürcüstan münasibətlərinin gələcəyinə dair fərziyyələr (2 noyabr 2010) <http://strategicreview.org/1389/08/11/> (fars dilində).

tini qurarkən bütün digər dövlətlər kimi, ilk növbədə, öz milli təhlükəsizliyini və dövlət maraqlarını əsas tutmuşdur.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti. Monoqrafiya. “Adiloğlu” nəşriyyatı. 2008, 260 səh.
2. KİV-in cəmiyyətdə və siyasətdə rolu // Tarix və onun problemləri. 2006, № 2. s.187-190
3. Qafqaz regionunda nüfuz uğrunda mübarizə və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi / Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya II Beynəlxalq Konqresinin materialları. Bakı, 02-05 may, 2007, III kitab. s.1343-1349
4. İranın nüvə məsələsi ətrafında gərginlik və Azərbaycan // Tarix və onun problemləri. 2008, № 1-2. s.223-229
5. İranın Qafqazda nüfuz uğrunda mübarizəsi və onun ölkə KİV-ində əksi / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XIII Respublika elmi konfransı. Bakı, 2009, s.59
6. Rusiya-Gürcüstan müharibəsi iranlı mütəxəssislərin gözü ilə və İran KİV-lərində // Tarix və onun problemləri. 2009, № 3. s.204-213
7. Azərbaycan-İran münasibətləri və Dağlıq Qarabağ problemi / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş I Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı-Naxçıvan-Gəncə, 3-8 may 2010, s.541-546
8. İran İslam Respublikasının xarici siyasət prinsiplərində dəyişikliklər. İranın Qafqaz siyasətini formalaşdıran müasir amillər // Tarix və onun problemləri. 2010, № 2. s.189-194
9. İran İslam Respublikasının Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün vasitəçilik cəhdləri / Azərbaycan: keçmiş təcrübə, gələcək perspektivlər” elmi konfransının materialları. Tehran. 20 sentyabr 2010. s.70-71 (fars dilində)
10. İran İslam Respublikasında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə münasibət. İranın vasitəçilik cəhdləri / “Azərbaycan: keçmiş təcrübə, gələcək perspektivlər” elmi konfransının materialları. Tehran. 20 sentyabr 2010. s.83-84
11. İranın Qafqaz siyasətində ABŞ amili / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2010, s.388-390
12. Dağlıq Qarabağ problemi və İran İslam Respublikası // Tarix və onun problemləri. 2010, № 4. s.138-147

13. Rusiya-Gürcüstan müharibəsinin aşkar və gizli tərəfləri / “Gürcüstan: keçmiş təcrübə, gələcək perspektivlər” elmi konfransının materialları. Tehran. 20 fevral 2011, s.73-74 (fars dilində)

14. Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşması prosesinə İranın münasibəti // Tarix və onun problemləri. 2011, № 2. s.206-212

15. Ermənistanda baş verən ictimai-siyasi proseslər iranlı mütəxəssislərin gözü ilə və İran KİV-lərində // Tarix və onun problemləri. 2011, № 1. s.131-137

16. Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşması prosesinə İranda münasibət / Türk dünyası dünəni və bu günü. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 23-24 may 2011, s.238-239

17. Şimali Qafqazda baş verən münaqişələr İran KİV-ində. Rus-Çeçen müharibəsinə İranda münasibət // Tarix və onun problemləri. 2012, № 1. s.200-208

18. Azərbaycan-İsrail münasibətləri İranın kütləvi informasiya vasitələrində / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2-5 may 2012. s.574-577

19. Beynəlxalq ictimaiyyətin Çeçenistan hadisələrinə münasibəti (İran KİV-lərində və iranlı mütəxəssislərin gözü ilə) // Tarix və onun problemləri. 2013, № 1. s.141-146

20. İranda ictimai diplomatiyaya münasibət və İİR-də kütləvi informasiya vasitələri // Tarix və onun problemləri. 2013, № 3. s.140-151

21. Подход Ирана к проблеме безопасности на Кавказе (на основе СМИ Ирана) // Межкультурные коммуникации. Тбилиси, 2014, № 22

Кямаля Фаррух кызы Руинтан
Кавказский регион в средствах
массовой информации Ирана

Резюме

В диссертационной работе исследуется Кавказская политика Исламской Республики Иран на основе материалов средств массовой информации этой страны.

Работа состоит из введения, 3 глав, 6 параграфов, заключения и списка используемой литературы.

Во введении диссертации обоснована актуальность темы, проведен подробный анализ степени разработанности научной проблемы, определены объект и предмет исследования, его цели и задачи, показаны теоретико-методологическая база, научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы.

Первая глава называется «Роль средств массовой информации во внешней политике Исламской Республики Иран». В данной главе исследуются СМИ и внешнеполитические принципы Ирана, и дается общая информация о них. Также, анализируется предвзятая позиция Иранских СМИ к Азербайджану.

Вторая глава называется «Кавказская политика Ирана и его отношение к странам региона в СМИ». В данной главе исследуются факторы, формулирующие в целом Кавказскую политику Ирана, в том числе вопросы освещения в средствах массовой информации Ирана политических и общественных процессов, происходящих в каждой отдельно взятой стране региона.

Третья глава называется «Безопасность Кавказа и конфликты в регионе в СМИ Ирана». В данной главе определяются взгляды ИРИ относительно формирования системы безопасности для региона, а также исследуется позиция иранских СМИ по отношению к конфликтам на Кавказе.

В Заключении автор на основе проведенного анализа приходит к выводу, что все СМИ в Иране находятся под контролем правительства, финансируются им, а также подвергаются сильному давлению. Поэтому вся информация (в том числе по проблемам Кавказского региона), передаваемая СМИ в Иране, отражает мнение и взгляды правительства. Как и другие страны, Иран проводит свою внешнюю политику, опираясь на свою национальную безопасность и государственные интересы.

Caucasian region in Iranian Mass-media

Summary

This dissertation studies the Caucasian policy of the Islamic Republic of Iran on the basis of Mass-media materials of this country.

The work consists of introduction, three chapters, six paragraphs, conclusion and bibliography.

In introduction the urgency of a theme of research, analyzed its learning level, defined the object and subject of investigation, its aims and tasks, theoretico-methodological bases, the scientific novelty, theoretical and practical importance of the dissertation.

The first chapter is called "The Role of Mass-Media in Iranian foreign policy". This chapter includes the research of the Mass-media and principles of foreign policy of Iran and provides the general information on them. Also is analyzed biased position of Iranian Mass-media to Azerbaijan.

The second chapter is called "Caucasus policy of Iran and its attitude to the countries in the region in Mass-media". This chapter explores the factors, which form the Caucasus policy of Iran, including questions, which clarify political and social processes occurring in each country of the region in the Iranian mass-media.

The third chapter is called "The Security of the Caucasus and conflicts in the region in Iranian mass-media". In this chapter is studied the views of Iran, concerning the formation of security system of the region, as well as shown as the position of the Iranian mass-media in relation to the conflicts in the Caucasus.

In the Conclusion the author on the basis of the carried-out analysis comes to the inference that all Iran's mass media are under government control, are financed by it, and also are exposed to the strong pressure. Therefore all information (including the problems of the Caucasian region), transferred by mass-media in Iran, reflects the opinion and views of the government. As well as other countries, Iran pursues the foreign policy, relying on the national security and the state interests.

Kağız formatı: 60x84 1/16. Tiraj: 100
“Bakı Universiteti” nəşriyyatı. Bakı, AZ1148, Z.Xəlilov küçəsi 23

**АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

На правах рукописи

КЯМАЛЯ ФАРРУХ кызы РУИНТАН

**КАВКАЗСКИЙ РЕГИОН В СРЕДСТВАХ
МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ИРАНА**

Специальность: 5901.01 – «Международные отношения»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по политическим наукам**

БАКУ-2014